

Elektronika II. laboratórium

2. mérés: Hangolt körös analóg áramkörök

Összeállította: Mészáros András

2017.09.19.

2.1 Elméleti áttekintés:

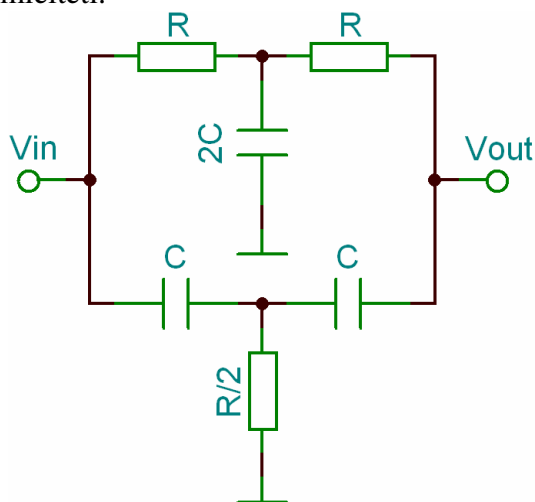
Az integrált műveleti erősítő kedvezően használható fel aktív RC áramkörök realizálására. A műveleti erősítő aktív RC hálózatok induktivitás nélkül is lehetővé teszik tetszőleges pólus-zérus elrendezésű átviteli függvények megvalósítását és olyan meredek szűrő-karakterisztikákat produkálnak, amelyek tisztán passzív változatban csak induktivitást is tartalmazó szűrőkkel közelíthetők meg. Az induktivitások kiküszöbölése elsősorban kisfrekvencián jelent előnyt, továbbá egyszerűsíti az áramkör elkészítését. Igen nagy előny, hogy a műveleti erősítő aktív szűrők sokkal kedvezőbben illeszthetők áramköri egységekhez, mint a passzív hálózatok, továbbá segítségükkel többfokozatú szűrők is megvalósíthatók.

A legegyszerűbb elrendezésekben a visszacsatolt műveleti erősítő R_1 vagy R_2 (esetleg mindkét) ellenállását RC tagokból álló impedanciákkal helyettesítik, ezáltal az erősítés frekvenciafüggővé válik. A frekvenciamenet követi az eredeti RC hálózat frekvenciafüggvényét, azonban az átviteli görbék meredekebbek lesznek azáltal, hogy erősítés lép fel.

Hátrány, hogy a legtöbb műveleti erősítő nyílt hurkú erősítése jelentős frekvenciafüggést mutat, ezért viszonylag szűk frekvenciatartományra korlátozódik a műveleti erősítő aktív szűrők alkalmazhatósága. Ez a hátrány csökkenthető, amennyiben speciális, erre a célra gyártott erősítőtípusokat alkalmaznak; ezek a műveleti erősítők azonban általában bonyolult frekvenciakompenzációs hálózatokat igényelnek, és jóval drágábbak.

Vizsgálatinkhoz LM741 (vagy kompatibilis) műveleti erősítőt alkalmazunk. A kettős T-kört először tisztán passzív formájában, majd előbb a visszacsatolt műveleti erősítő Z_1 bemeneti impedanciájának helyére, majd Z_2 visszacsatolásaként iktatjuk be. A mérés része továbbá oszcillátor kialakítása TT-vel és Wien-híddal is.

A következőkben néhány olyan kapcsolást fogunk vizsgálni, amelyek a jól bevált **kettős T-körrel**, mint passzív RC hálózattal kerültek megvalósításra. A kettős T-kör (TT-kör) kapcsolását az 1. ábra szemlélteti:

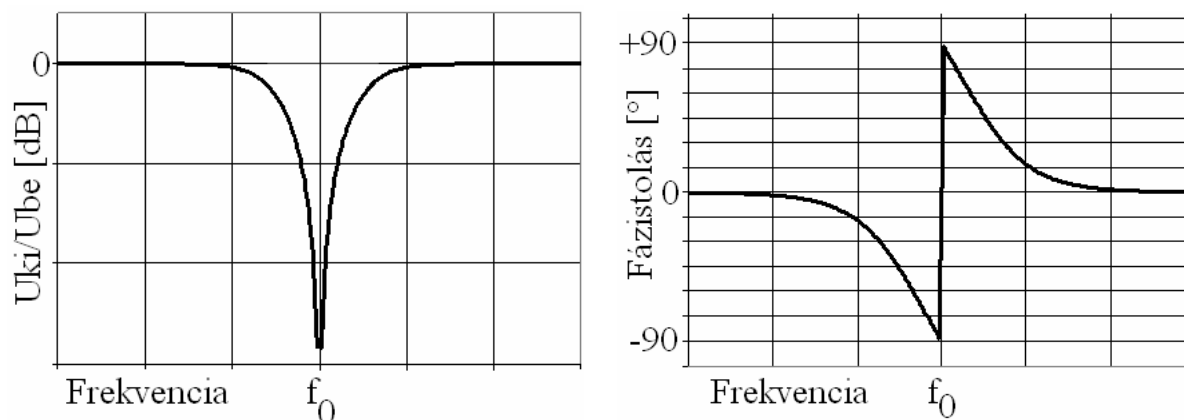

1. ábra: TT-kör

A TT-kört leegyszerűsítve úgy szokták modellezni, mint egy párhuzamosan kapcsolt alul- és felüláteresztő szűrőt. Alacsony frekvencián a kondenzátorok nagyimpedanciás tagként (akár szakadásként) viselkednek (tehát az alsó ág nem játszik szerepet), így a kimeneten megjelenik a bemeneti jel a felső ág (integráló tag) ellenállásain keresztül.

Nagyfrekvencián a kondenzátorok alacsonyimpedanciás állapotba kerülnek (átmennek akár közel rövidzárba), ezért a felső ág $2C$ kapacitása föld felé söntöli a két R ellenállás közötti csomópontot, míg az alsó ágon (differenciáló tag) keresztül a kimenetre jut a bemeneti jel, a két sorba kapcsolt C kondenzátoron keresztül.

A kis- és nagyfrekvencián mutatott jellegből következtethető, hogy egy köztes frekvencián csillapítás megy végbe, tehát a TT-szűrő sávelzáró szűrő:

2. ábra: TT-szűrő Bode-diagramja

A csillapítás értéke f_0 frekvencián a legnagyobb, melyet az alábbi formula ad meg:

$$f_0 = \frac{1}{2\pi RC}$$

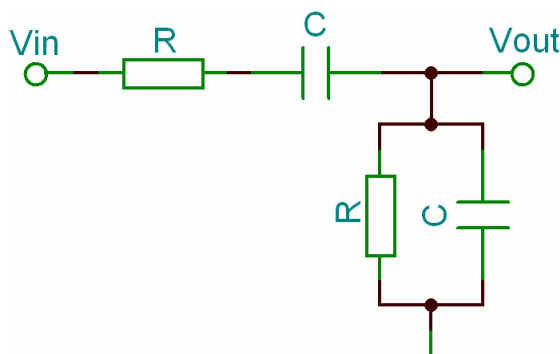
A kör jósági tényezője (**Q** – **Quality factor**) legegyszerűbben a csillapítási meredekség alapján határozható meg:

$$Q = \frac{f_0}{\Delta f}$$

$$\Delta f = f_f - f_a$$

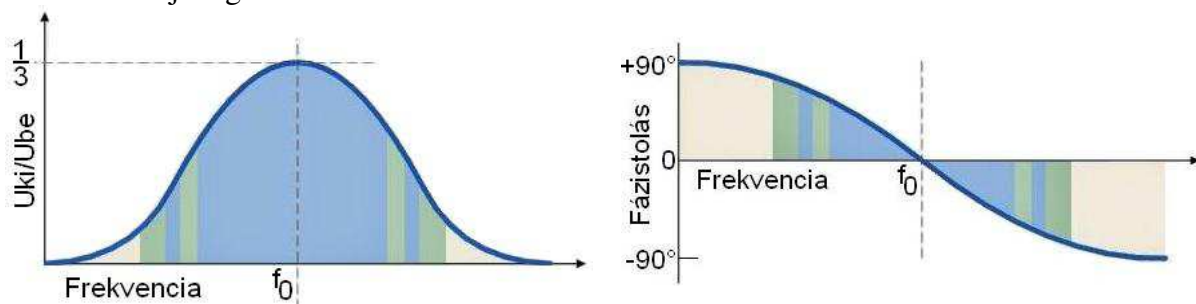
Az f_a és f_f frekvenciaértékek a 2. ábra f_0 -n mérhető értékhez képesti +3dB-es pontjainak felelnek meg. A TT-kör csillapítása a zárási frekvencián annál nagyobb, minél jobb minőségűek (kicsiny tűréssel és hőmérsékleti tényezővel rendelkezők) az R - és C -tagok. Ugyanígy függ a jósági tényező nagysága az előbb említett tulajdonságoktól.

A **Wien-híd** a TT-szűrővel ellentétben nem párhuzamosan, hanem sorosan kapcsolt alul- és felüláteresztő szűrőből áll. Kapcsolását a 3. ábra szemlélteti:

3. ábra: Wien-osztó

Alacsony frekvencián a soros RC-tag kondenzátora nagyimpedanciás állapotban (közel szakadásban) van, ezért a kimeneti jel közel zérus. Nagyfrekvencián a párhuzamos RC-tag kondenzátora kerül alacsonyimpedanciás állapotba (közel rövidzárba), ezért a kimenet értéke szintén nulla közeli. Ezekből már lehet következtetni arra, hogy sávközépi értéken, és annak környezetében jelenik meg releváns nagyságú kimeneti jel, tehát a Wien-híd sáváteresztő jellegű.

4. ábra: Wien-híd Bode-diagramja¹

Mivel továbbra is RC-rezgőkörrel beszélünk, ezért a rezonancia frekvenciát leíró formula változatlan a TT-köréhez képest, azaz:

$$f_0 = \frac{1}{2\pi RC}$$

¹ Forrás: kapcsolas.blogspot.hu (módosítással)

2.2 Mérési feladatok:

A TT-kört a mérőpanelon elkészítve találjuk. Az elemértékek: $R=20\text{k}\Omega$ és $C=10\text{nF}$. Az ellenállások tűrése 1% körüli, a kondenzátoroké 10% körüli érték. A többi, a mérendő kettős T-körös áramkörökben szereplő komponensek: $R_0=10\text{k}\Omega$, $R_1=4,7\text{k}\Omega$, $R_2=75\text{k}\Omega$, illetve D_1 : 1N4148 (Si egyenirányító dióda), D_2 : BZX4V7.

A Wien-hidas oszcillátorban szereplő áramköri elemek értékei: $R=7,15\text{k}\Omega$, $R_1=10\text{k}\Omega$, $R_2=20\text{k}\Omega$, $C=22\text{nF}$. R_D ellenállás úgy nevezett dekadellenállás, melynek értéke általunk, nagy pontossággal állítható be. A mérés során R_D -t az oktatótól kell kérni, és külön kell a mérőpanelhoz csatlakoztatni.

A TT-kör vizsgálata:

2.2.1 Számítsuk ki az f_0 zárási frekvenciát.

2.2.2 A passzív TT-szűrő vizsgálatához még nincs szükség tápfeszültségre; a mérőpanelon csak a földelést (GND), illetve a két TT elnevezésű csatlakozásokat kell használni, mint be- és kimeneteket. Egyetlen jumper se legyen még a panel tűksoraira helyezve, a mérőkörön belül semmilyen összeköttetést ne valósítsanak meg.

Függvénygenerátorról adjunk a TT-kör bemenetére $10V_{pp}$ nagyságú szinuszjelet, és vegyük fel az átviteli jelleggörbét 50Hz és 10kHz tartományban. Ehhez tetszés szerint használható oszcilloszkóp, vagy digitális multiméter (AC állásban); utóbbi a javasolt. Keressük meg az f_0 zárási frekvenciát, illetve a hozzá tartozó +3dB-es pontokat.

f[Hz]	50	$f_0/10$	100	200	300	400	500	600	700	f_0	900	1k
$U_{be}[V]$												
$U_{ki}[V]$												

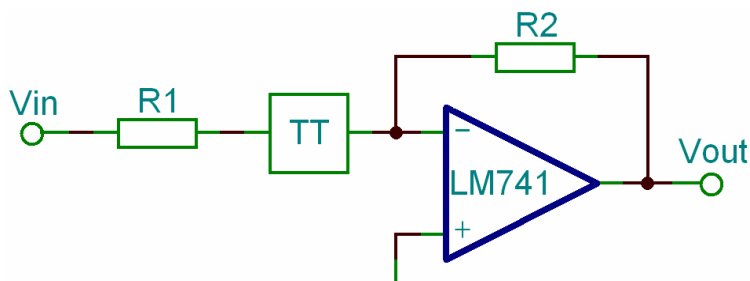
f[Hz]	1,1k	1,2k	1,3k	1,4k	1,5k	3k	5k	6k	7k	$10 \cdot f_0$	9k	10k
$U_{be}[V]$												
$U_{ki}[V]$												

Emlékeztetőül: mint említésre került, a TT-szűrőt alkotó passzív elemek bizonyos tűréssel rendelkeznek, ezért cserély mértékű, zajjal terhelt kimeneti jel a zárási frekvencián is mérhető. Ennek szintjét vegyük 0dB-nek, és ehhez képest mérjük ki a +3dB-es pontokat.

2.2.3 Számítsuk ki a Q jósági tényezőt a mért értékek alapján!

Aktív sávszűrő-kapcsolások készítése:

Valósítsuk meg az 6. ábrán látható **sávelzáró szűrőt (lyukszűrő)**. Ehhez adjunk a mérőpanelra $\pm 15\text{V}$ tápfeszültséget (előzetesen beállított 20mA áramkorláttal) a $+U_{\text{táp}}$ ($+V_s$) és $-U_{\text{táp}}$ ($-V_s$) csatlakozási pontok felhasználásával. A kapcsolat kialakításához zárjuk az alábbi jumpereket: 2, 4, 5, 8.

6. ábra Aktív sávelzáró szűrő

Ennél a kapcsolásnál a kettős T-kör az invertáló alapkapsolásban működtetett műveleti erősítő Z_1 impedanciájának helyére kerül. A vele sorosan kapcsolt R_1 ellenállásra azért van szükség, hogy a szűrő a kisimpedanciás frekvenciatartományban se terhelje le az előző fokozatot (jelen esetünkben a függvénygenerátort). Mivel a visszacsatolt erősítés:

$$A_v = \frac{Z_2}{Z_1}$$

ezért Z_1 növekedésével a visszacsatolt erősítés csökken és a zárési frekvencián minimumot ér el, az átviteli függvény tehát a kettős T-körnek a 2. ábrán látható frekvenciafüggése szerint alakul.

2.2.4 Adjunk az U_{be} bemenetre (V_{in}) 5kHz-es szinuszjelet, és az erősítő U_{ki} kimenetét (V_{out}) vezessük oszcilloszkópra. Állítsuk a bemeneti jel amplitúdóját úgy, hogy a kimeneten mérhető jel ne legyen torzított (más szavakkal, az erősítő ne legyen túlvezérelve). Ezt követően a teljes vizsgálati frekvenciatartományt futólag ellenőrizzük végig, hogy biztosan sehol ne lépjen fel torzítás. Az így beállított bemeneti jel nagysággal végezzük a mérést a továbbiakban.

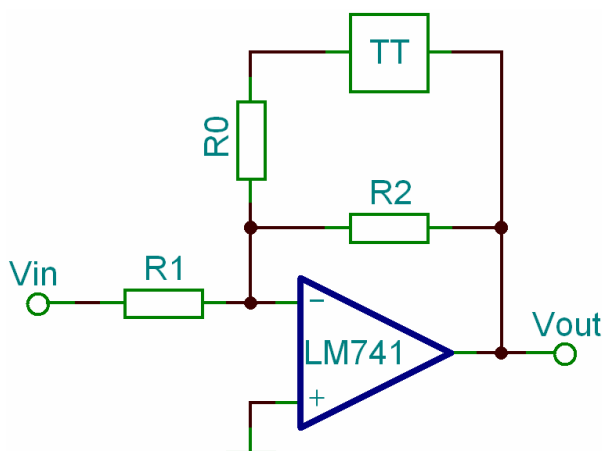
2.2.5 Vegyük fel az átviteli jelleggörbét 50Hz-5kHz tartományban.

f[Hz]	50	$f_0/10$	100	200	300	400	500	600	700	f_0	900	1k
U_{be} [V]												
U_{ki} [V]												

f[Hz]	1,1k	1,2k	1,3k	1,4k	1,5k	1,6k	1,8k	2k	2,5k	3k	5k	$10 \cdot f_0$
U_{be} [V]												
U_{ki} [V]												

2.2.6 Határozzuk meg a jósági tényezőt!

A következő pontokban **aktív sáváteresztő szűrőt (szelektív erősítőt)** fogunk vizsgálni. Ehhez kapcsoljuk a TT-kört az R_2 visszacsatoló ellenállással a 7. ábrán látható módon. A megvalósításhoz zárjuk az alábbi jumpereket: **1, 3, 5, 8.**

7. ábra: Szelektív erősítő

Mivel a visszacsatolt erősítés Z_2 -vel egyenes arányban változik, ezért az erősítés frekvenciamenete a 2. ábrán látható jelleggörbe tükörképe lesz. Az R_2 ellenállásra azért van szükség, mert különben a zárási frekvencián és annak környezetében az erősítő túlvezéreltté válna. A szelektív erősítő teljes körjósága:

$$Q_t = \frac{A_Q + 1}{4} \qquad A_Q = \frac{R_2}{R_0 + \frac{R_1}{\sqrt{2}}}$$

A képletben szereplő ellenállások: $R_0=10\text{k}\Omega$, $R_1=4,7\text{k}\Omega$, $R_2=75\text{k}\Omega$.

2.2.7 Adjunk a bemenetre $0,5V_{pp}$ nagyságú szinuszjelet. Vegyük fel a frekvenciaátviteli jelleggörbét 50Hz és 5kHz között.

f[Hz]	50	$f_0/10$	100	200	300	400	500	600	700	f_0	900	1k
$U_{be}[V]$												
$U_{ki}[V]$												

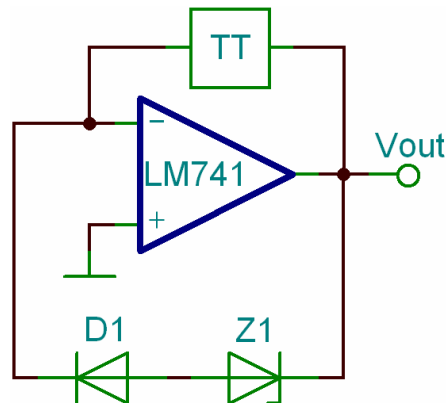
f[Hz]	1,1k	1,2k	1,3k	1,4k	1,5k	1,6k	1,8k	2k	2,5k	3k	5k	$10 \cdot f_0$
$U_{be}[V]$												
$U_{ki}[V]$												

2.2.8 Határozzuk meg az f_0 zárási, illetve az f_a és f_f határfrekvenciákat. Számítsuk ki a Q jósági tényezőt és a Q_t körjóságot, majd hasonlítsuk össze a mért értékekkel.

2.2.9 Foglaljuk táblázatba a háromféle esetben (passzív TT-kör, aktív sáváteresztő- és sáveltartó szűrő) mért f_0 , Q , illetve a 20Hz-en és 5kHz-en adott csillapítások mérésével kapott eredményeit. Értékeljük a kapott eredményeket és magyarázzuk az eltérések okát.

Kettős T-körös oszcillátor készítése:

Ha a műveleti erősítőt az R_2 visszacsatoló ellenállás elhagyásával kizárólag a kettős T-körrel csatoljuk vissza, úgy a zárási frekvencián és annak közvetlen környezetében 180° -os lesz a fázistolás, és az eredetileg negatív visszacsatolás pozitívvá válik. A fázisfeltétel tehát úgy teljesül, hogy a kettős T-kör egyszeresen fázist fordít, az erősítő pedig ismételt, így megfelel a $\varphi=0^\circ+k\cdot360^\circ$ ($k=0,1,2,3,\dots$) feltételnek. Ekkor a fokozat begerjed, és szabadon oszcillál. Mivel a körjóság kb. a nyílt hurkú erősítés negyede, ezért ez az igen nagy érték lehetővé teszi, hogy az oszcillátor amplitúdó-stabilitását egyszerűbb hálózattal biztosítani tudjuk. Oszcillátoroknál tehát fontos a stabil rezgési amplitúdó. Ennek feltétele, azaz az amplitúdófeltétel alatt azt értjük, hogy a visszacsatolásban szereplő rezgőkör csillapítását az erősítő fokozatnak kompenzálni kell; tehát amennyit csillapít rezonancia frekvencián a rezgőkör, pontosan annyit kell az erősítőnek ellensúlyozni. Röviden szólva a hurokerősítésnek egységnyinek kell lennie. Ez úgy teljesül, hogy a visszacsatolásba valamilyen amplitúdófüggő viselkedést mutató hálózati elemet, azaz nemlineárisat illesztünk; jelen esetünkben ez dióda. Amplitúdó-korlátozás nélkül a kimeneti jel nagysága csaknem eléri a tápfeszültséget. Korlátozás a legegyszerűbben diódás csatolásokkal valósítható meg. A mérés során ilyen, amplitúdó-korlátozott TT-körös oszcillátort mutatja a 8. ábra. A megvalósításhoz zárjuk a 3, 5, 7 számozású jumpereket.

8. ábra: Amplitúdó-korlátozott TT-körös oszcillátor

A kimeneti feszültség csúcsértékét a két diódán együttesen eső feszültség (tehát az U_z Zener-feszültség és a Si dióda kb. 0,6V-os nyitófeszültségének összege) határozza meg.

Az oszcilláció feltételeinek elméleti számítása azt mutatja, hogy az ideális TT-kört az oszcilláció létrejötte érdekében elillesztik. A valóságban az R és C elemek véges tűrése már önmagában biztosítja ezt a feltételt. Az oszcilláció rezonancia frekvenciája a TT-kör f_0 zárási frekvenciájával egyezik meg.

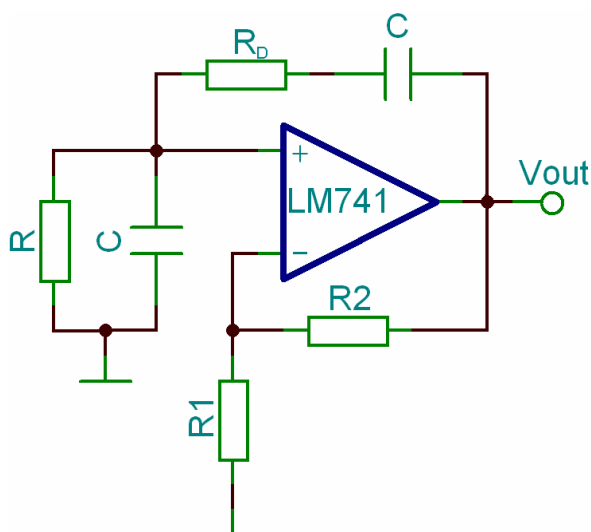
2.2.10 Mérjük meg az oszcillátor rezgési frekvenciáját, majd hasonlítsuk össze a számított f_0 értékkel.

2.2.11 Mérjük meg a kimeneti jel csúcsértékét. Ellenőrizzük, hogy a csúcsértéke megfelel-e az áramkör működésének ismertetésekor leírtaknak.

2.2.12 Szüntessük meg az amplitúdó-korlátozást a 7-es számú jumper eltávolításával. Vizsgáljuk meg a kimeneti jelalakot, magyarázzuk a látottakat.

Wien-hidas oszcillátor készítése:

Műveleti erősítők felhasználásával egyéb RC-oszcillátorok is megvalósíthatók. Egyik legismertebb változata az úgynevezett Wien-hidas kapcsolás, melyet a 9. ábra szemléltet:

9. ábra: Wien-hidas oszcillátor

A Wien-hidas RC oszcillátorokban a műveleti erősítőt az azonos RC elemekből felépített fél Wien-hídon keresztül pozitív, míg az ellenállásokból (vagy más, a rezonancia frekvencián frekvencia függetlennek tekinthető hálózattal) álló osztón át negatív visszacsatolással látják el. Rezonancia frekvencián a Wien-híd nem fordít fázist, és mivel a műveleti erősítő nem-invertáló ágában helyezkedik el, így a műveleti erősítő sem; tehát a fázistolás $\varphi=0^\circ$. Mivel a Wien-híd átvitele $U_{ki}=1/3 \cdot U_{be}$ értéket mutat f_0 -n, ezért a műveleti erősítőnek pontosan 3-nak kell lennie az amplitúdófeltétel teljesítéséhez, vagyis kellően nagy nyílt hurkú erősítésű műveleti erősítő esetén:

$$\frac{R_1}{R_1 + R_2} = \frac{1}{3}$$

A 9. ábrán látható alapkapsolás nem tartalmaz amplitúdó-határolót, így az oszcilláció során csaknem a két tápfeszültség összege lesz a kimeneti jel csúcstól-csúcsig vett értéke.

2.2.13 Valósítsuk meg a 8. ábrán látható kapcsolást! Zárjuk a **6, 9** jelölésű jumpereket, és R_D dekádellenállás helyét zárjuk rövidre! Rögzítsük és magyarázzuk a kimeneti jelalakot!

2.2.14 Az előbbi rövidzárat eltávolítva, kössük R_D csatlakozási pontok közé a TEL-MES Omega dekádellenállást, majd állítsunk be rajta R-el azonos értéket (7,15k Ω). *Megjegyzés: a dekádálláson a bekapcsolt ellenállások összege adja a fehér csatlakozások közötti ellenállás értéket. A harmadik csatlakozási pont földelésül szolgál, a mérésben nem használjuk.* A dekádellenállás egyes elemeinek bekapcsolgatásával keressük meg a lehető legpontosabban azt az értéket, amelynél a kimeneti szinuszjel a leghatározottabb! Ebben az esetben az R·C megegyezik az $R_D \cdot C$ szorzattal.

2.2.15 Mérjük meg az f_0 rezonancia frekvenciát! Az összefüggésben az R értéket az előzőleg beállított R_D értékkel helyettesítve számítással is határozzuk meg f_0 értékét, majd hasonlítsuk össze a mért és számított értékeket! Határozzuk meg a kimeneti jel csúcstól-csúcsig vett jel nagyságát is.

2.3 Ellenőrző kérdések:

1. Rajzoljon le egy TT-szűrő kapcsolást! Adja meg a rezonancia frekvencia képletét!
2. Rajolja le egy ideális TT-szűrő Bode-diagramját! Jelölje a nevezetes pontokat!
3. Adja meg a jósági tényező képletét, megnevezve a formulában szereplő tagokat!
4. Rajzoljon le egy aktív szelektív erősítő kapcsolást (TT-kört elég szimbolikusan)!
5. Rajzoljon le egy aktív lyukszűrő kapcsolást (TT-kör elegendő szimbolikusan)!
6. Rajzoljon fel egy Wien-osztót! Adja meg a rezonancia frekvencia képletét!
7. Rajolja le a Wien-híd Bode-diagramját, jelölve a nevezetes pontokat!
8. Rajzoljon egy amplitúdóstabilizált kettős T-körös oszcillátort!
9. Mi az oszcillátor? Hogyan biztosítható stabil rezgési amplitúdó?
10. Mit értünk az oszcillátorok amplitúdófeltételén?
11. Mi az oszcillátorok fázisfeltétele?
12. Wien-hidas oszcillátor esetén mekkorára kell megválasztani az aktív tag erősítését és miért?

2.4 Megjegyzés:

Mivel a mérés során a szűrőkapcsolások átviteli függvényeit vesszük fel, azaz a (Bode-diagramok) amplitúdómeneteit, ezért a jegyzőkönyvben a mért értékek alapján számított dB értékekkel történjen ezek ábrázolása!